दूर तथा खुला शिक्षाको अपरिहार्यता

बाबुकाजी कार्की
पूर्व जिल्ला शिक्षा अधिकारी

सारांश

शिक्षाले मानवको अन्तरनिहित प्रतिभाको प्रस्फुटन गरी सशक्तीकरण एवम् दक्षता हासिल गर्दै सफल र प्रतिस्पर्धी जीवन जिउन मदत गर्दछ । साक्षरता प्रतिशत र देश विकासको गति समानुपातिक हुन्छ । आजको तीव्र गतिमा विज्ञान र प्रविधिको विकास र विस्तार भइराखेको एकाइसौँ शताब्दीमा प्रतिस्पर्धी नागरिक उत्पादन गर्न खुला तथा दूर शिक्षा वरदान हो । यसमा समय तथा विषयमा लचकता हुने भएकाले खुला तथा दूर शिक्षा बिनाभेदभाव सबैले सर्वसुलभ किसिमले शिक्षाको अवसर पाउने समावेशीकरणको सशक्त विकल्प हो । त्यसकारण विविध कारणबाट शिक्षा हासिल गर्न विमुख भएका नागरिकलाई पुनः शिक्षामा मूल प्रवाहीकरण गरी पौरखी बनाउन खुला शिक्षा नीति सशक्त विकल्प हो । साधन स्रोत सम्पन्न खुला शिक्षालाई प्रभावकारी रूपमा व्यवहारमा उतारी दिगोपन ल्याउन कम्तीमा पनि सरकार, समुदाय, सङ्घसंस्था तथा सरोकारवाला बिचमा सहयोग, सहकार्य, समन्वय, सञ्चार र समीक्षा (नौ स) अपरिहार्य हुन्छ ।

मुख्य शब्दावली (Keywords)

खुला शिक्षा (Open School), **साझेदारी** (Cost Sharing), **लागत आपुरण** (Cost Recovery), **आधारभूत तह** (Basic Level), **इलर्निङ** (e-learning), **सूचना तथा सञ्चार प्रविधि** (Information and Communication Technology-ICT), **सार्वजनिक निजी साझेदारी** (Public Private Patneship), **राष्ट्रिय अनौपचारिक नीति** (National Nonformal Policy), **दूर शिक्षा पद्धति**, **राष्ट्रिय साक्षरता अभियान** (National Literacy Compaign), **महिला शिक्षा** (Female Education), **निरन्तर शिक्षा** (Continuous Education), **अनौपचारिक पद्धति** (Nonformal System)

विषय प्रवेश

शिक्षाले ज्ञान विज्ञान, प्रविधि र चेतनाका क्षेत्रमा तीव्र गतिमा भइरहेको प्रगतिलाई आत्मसात् गर्दै एक सफल जीवन जिउने सक्षम नागरिक उत्पादन गर्न सक्नुपर्दछ । सफल जीवनका लागि आवश्यक ज्ञान र सिप आर्जन गर्न शिक्षाको अहम् भूमिका हुन्छ । सिकाइ जीवन पर्यन्त चलिरहने प्रक्रिया हो । शिक्षाको प्रारम्भिक खुड्किलो साक्षर हुनु हो । साक्षर हुनका लागि पनि मुख्यतः औपचारिक र अनौपचारिक पद्धति हुन्छन् । स्थायी प्रकृतिका साङ्गठनिक संरचना भएका विद्यालय, महाविद्यालयबाट सीमित उमेर अवधिका लागि दिइने शिक्षालाई औपचारिक शिक्षा भनिन्छ भने गर्भावस्थादेखि जीवनको अन्तसम्मको सिकाइ अनौपचारिक शिक्षाको परिभाषाभित्र पर्दछ । वास्तवमा सिक्ने क्रमको कुनै सीमा हुँदैन । पारिवारिक, आर्थिक, सामाजिक, धार्मिक, सांस्कृतिक, भौगोलिक आदि विविध कारणबाट औपचारिक शिक्षा आर्जन गर्न विमुख भएका व्यक्तिका निमित्त खुला सिकाइको व्यवस्था वरदान सावित हुने तथ्यलाई नकार्न सकिन्न । प्राथमिक तहमा भर्ना भएका विद्यार्थीमध्ये करिब ३३ प्रतिशत मात्र निम्न माध्यमिक तहमा पुग्ने र त्यसमध्ये ५० प्रतिशत माध्यमिक तहमा पुग्छन् । जसमध्ये ५० प्रतिशतको हाराहारीमा मात्र एसएलसी उत्तीर्ण भएको पाइन्छ *(MOE,2014)* । ठूलो सङ्ख्याको जनशक्तिले विद्यालय तहको शिक्षा पुरा नगरेको वर्तमान अवस्था एकातिर छ भने अर्कोतर्फ उत्तीर्ण हुनेहरूको प्राप्ताङ्क सरदर ५० प्रतिशत पुग्न पनि हम्मे हम्मे छ । कतिपय विषयहरूमा पूर्णाङ्क प्राप्त गर्नु भनेको

आठौँ आश्यर्च भएको छ । उपलब्धि स्तर कमजोर भएका जनशक्ति बेरोजगार रहनु स्वाभाविकै हो । राष्ट्रिय जनगणना २०६८ अनुसार ५ वर्ष वा सोभन्दा माथिल्लो उमेरका कुल जनसङ्ख्या २,३९,२६,५४१ मा ६५.९ प्रतिशत साक्षर भएको देखिन्छ । जसमा पुरुष ७५.१ र महिला ५७.४ प्रतिशत साक्षरता रहेको छ *(CBS 2068)* । अनौपचारिक शिक्षा केन्द्रबाट सञ्चालित राष्ट्रिय साक्षरता अभियान, महिला शिक्षा आदि कार्यक्रमबाट आधार भूत साक्षरता हासिल गरेका लाखौँनव साक्षरलाई निरन्तर शिक्षाको मूल प्रवाहमा समेट्न पर्याप्त कार्यक्रमहरू छैनन् । जसले गर्दा साक्षर पुनः निरक्षर बन्ने जोखिम अधिक छ । विभिन्न पेसामा लागेका नागरिकलाई आफ्नो रोजगारीमै बसेर सुपथ र सहज रूपमा उच्च शिक्षा हासिल गर्ने अवसर प्रदान गर्न खुला विश्व विद्यालय एक सशक्त विकल्पको हो । तसर्थ उनीहरूको योग्यता दक्षता समायनुकूल परिमार्जन र परिष्कृत गर्दै पूर्णता दिन खुला शिक्षा अपरिहार्य हुन्छ । विभिन्न कारणले विद्यालयबाट बाहिरिएका जनसमुदायलाई पुनः निरन्तर शिक्षाको मूल प्रवाहमा ल्याउन एक अपरिहार्य माध्यम हो खुला सिकाइको व्यवस्था । परम्परागत ज्ञान र सिप अद्यावधिक गरी गुणस्तर वृद्धि गर्दै पेसागत दक्षता अभिवृद्धिका साथै विभिन्न चाहना भएका सिकारुहरूका लागि शिक्षामा पहुँचको विस्तार गर्न यसको उल्लेख्य योगदान रहन्छ । दूर तथा खुला सिकाइको विकास पछिल्लो समयमा महत्त्वका साथ भएको छ ।

विषय वस्तुको विश्लेषणात्मक विस्तार

१. दूर तथा खुला सिकाइको विकास क्रम

(क) विश्व सन्दर्भ

- ❖ क्राइस्टले आफ्ना अनुयायीहरूलाई प्रशिक्षित गर्न विभिन्न स्थानमा हुने सम्मेलनमा पत्र पठाएर प्रार्थना समयमा प्रशिक्षित गर्ने गरेको । *(Daniel, 1998),*
- ❖ सन् १८४० मा बेलायतको बाथमा चिठीपत्रको माध्यमबाट दूर तथा खुला शिक्षाको प्रारम्भ भएको,
- ❖ सन् १८७३ मा अमेरिकामा घर घरमा अध्ययन गर्ने समाजको स्थापना भएको,
- ❖ सन् १९१४ मा खुला विद्यालयको सुरुआत अस्ट्रेलियाको जङ्गलमा काम गर्ने कामदारहरूका छोरा छोरीलाई पढाउने व्यवस्थाबाट भएको,
- ❖ सन् १९१९ मा क्यानडाले छरिएर रहेका बस्तीका बाल बालिकालाई समेट्ने उद्देश्यले खुला विद्यालय सञ्चालन गरेको,
- ❖ सन् १९२६ मा तत्कालीन सोभियत सङ्घमा चिठीपत्रबाट अध्ययन गर्ने समाजको स्थापना गरिएको,
- ❖ सन् १९३० मा जिम्बाबेले देशमा छरिएर बसेका गोरा जातिका बाल बालिकाका लागि खुला विद्यालय सञ्चालन गरेको,
- ❖ सन् १९७० मा बेलायतमा खुला विश्व विद्यालय स्थापना गर्ने ऐन निर्माण भई सन् १९७१ देखि पाठ्यक्रम निर्माण गरी सञ्चालन गरिएको,
- ❖ सन् १९७९ मा भारतमा नेसनल खुला विद्यालय स्थापना भएको र हाल १३ लाखभन्दा बढी विद्यार्थीहरू अध्ययन गरिरहेका *(Goel,2000)*,
- ❖ सन् १९८५ मा भारतमा इन्दिरा गान्धी खुला विश्व विद्यालयको स्थापना भएको,
- ❖ सार्क मुलुक श्रीलङ्का, बङ्गलादेश र पाकिस्तानमा खुला विश्व विद्यालय स्थापना भई सञ्चालन भइरहेका तथा नेपाल, भुटान, माल्दिप्स र अफगानिस्तानमा स्थापना हुने क्रममा रहेका ।

(ख) नेपाल सन्दर्भ

- ❖ वि.सं २०१४ मा कलेज अफ एजुकेसनको प्रौढ शिक्षा शाखाबाट युवाहरूका लागि प्रसारित कार्यक्रमलाई पहिलो दूर शिक्षा पद्धति मानिएको,

- ❖ वि.सं २०३५ रेडियो शिक्षा शिक्षक तालिम युएसआइडी USAID को सहयोगमा सञ्चालन भएको,
- ❖ वि.सं २०५० मा दूर शिक्षा केन्द्रको स्थापना भएपछि कार्यक्रमको विकास र विस्तार भएको,
- ❖ नवौं योजना २०५४-२०५९ ले खुला विश्व विद्यालयको स्थापना गर्ने नीति लिएको,
- ❖ शिक्षा मन्त्रालयबाट २०६९ पौष २० मा खुला शिक्षा तथा दूर सिकाइ नीति लागु गरिएको,

  वि.सं. २०६३ माघ २५ गते मन्त्रिपरिषदबाट पारित राष्ट्रिय अनौपचारिक नीतिले 'विभिन्न उमेर र वर्गका व्यक्तिहरूलाई आवश्यकताअनुसार प्राज्ञिक तथा व्यावहारिक ज्ञान, सिप र सूचना प्रदान गरी अनौपचारिक शिक्षा क्षेत्रको विस्तार गर्ने' (**अशिके, २०६३**) उल्लेख भएको जसअनुसार हाल अनौपचारिक शिक्षा केन्द्रले निमावि तहको खुला विद्यालय सञ्चालन गरेको छ । त्यस्तै माध्यमिक तहको खुला विद्यालय शैक्षिक जनशक्ति विकास केन्द्रबाट सञ्चालन हुँदै आएको छ ।

नेपालमा खुला शिक्षा तथा दूर सिकाइ सम्बन्धी नीति २०६३ मा लागु भएको थियो जसमा शिक्षामा पहुँच विस्तार, परम्परागत शिक्षाको गुणस्तर वृद्धि, जीवन पर्यन्त शिक्षा र पेसागत अभिवृद्धि तथा ज्ञान र सिपको प्रमाणीकरण गर्ने नीतिलाइ प्राथमिकता दिइएको छ (**शैजविके, २०६३**) । विद्यालय बाहिर रहेका विद्यालय उमेर समूहका किशोर किशोरीहरूलाई शिक्षाको मूल प्रवाहीकरणमा ल्याउन वैकल्पिक, खुला तथा प्रौढ विद्यालय कार्यक्रमहरू सञ्चालित हुँदै आएका छन् ।

सुझाव

दूर तथा खुला शिक्षाका लागि कस्तो नीति अवलम्बन गर्नुपर्ला ? संस्थागत संरचना र व्यवस्थापन कस्तो ढाँचाको हुनुपर्छ ? खुला शिक्षाका लक्षित वर्ग खुट्याएर तिनीहरूको उत्साहजनक सहभागिता कसरी जुटाउन सकिएला ? संस्थाको साधन स्रोत तर्जुमा गर्न कस्तो व्यवस्थापकीय रणनीति अपनाउनुपर्ला ? शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप तथा विषय वस्तु निर्क्यौल कसरी गर्ने ? विश्वसनीय परीक्षा र मूल्याङ्कनको तर्जुमा कसरी गर्न सकिन्छ ? यी र यस्तै प्रश्नहरूको उत्तरका आधारमा दूर तथा खुला शिक्षाको नीति तथा कार्यक्रम सुनिश्चित गरिनुपर्दछ । खुला शिक्षाको दायरा स्वभावले नै फराकिलो हुने भएकाले यसलाई व्यवस्थित गर्नका लागि सरोकारवालका बिचमा व्यापक छलफल एवम् सहकार्य हुन आवश्यक छ । काम कारबाहीमा पारदर्शिता, निर्णयमा सरोकारवालाको सहभागिता, विकेन्द्रित जिम्मेवारी र जवाफदेहिताको नीति अवलम्बन गरिनुपर्दछ । सार्वजनिक सरकारी नीतिअनुरूप साधन स्रोतको तर्जुमा र परिचालनका साथै कार्य दक्षता र प्रगतिको मूल्याङ्कनका आधार परिक्रमाभन्दा पराक्रम, हाम्रोभन्दा राम्रो तथा स्वार्थी नियतभन्दा राष्ट्रिय नीतिलाई प्रोत्साहित गर्ने खालको हुनुपर्छ । खुला शिक्षाको पहुँचको दायरा पनि स्वभावैले फराकिलो हुनुपर्दछ । विभिन्न कारणबाट औपचारिक शिक्षा पुरा गर्न नसकेकालाई पुनः औपचारिक शिक्षाको मूल प्रवाहमा ल्याउने रणनीतिलाई उच्च प्राथमिकता दिइनुपर्दछ । औपचारिक शिक्षाका विकृति, विसङ्गति तथा क्षतिलाई न्यूनीकरण गर्न सक्षम खुला शिक्षा नीति आजको आवश्यकता हो ।

खुला शिक्षाका विद्यालय र महाविद्यालय छुट्टा छुट्टै सञ्चालन गरिएता पनि सारभूत रूपमा एक अर्काका परिपूरक हुनुपर्दछ । दुवैको उद्देश्य एवम् मर्म र भावना सञ्रचनागत रूपमा सामान्यतया फरक भएतापनि सारमा तात्त्विक भिन्नता हुनुहुँदैन । राष्ट्रिय नीतिले निर्देशित गरेअनुसार खुला शिक्षाको कार्यक्रम तथा पाठ्यक्रमलाई प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गरिनुपर्दछ । कार्यक्रमको सार्थकता तब हुन्छ जब लक्षित वर्गको आस्था र विश्वास जिती अपनत्वको भावना सिर्जना गर्न सकिन्छ अर्थात् आर्थिक, सामाजिक, भौगोलिक, संस्कार र संस्कृति, उमेर, समय आदि विविध बाध्यतामा सहज हुने गरी सबैलाई समेट्ने खालको खुला शिक्षा नीति अवलम्बन गरिनुपर्दछ ।

खुला शिक्षा र नौ 'स'

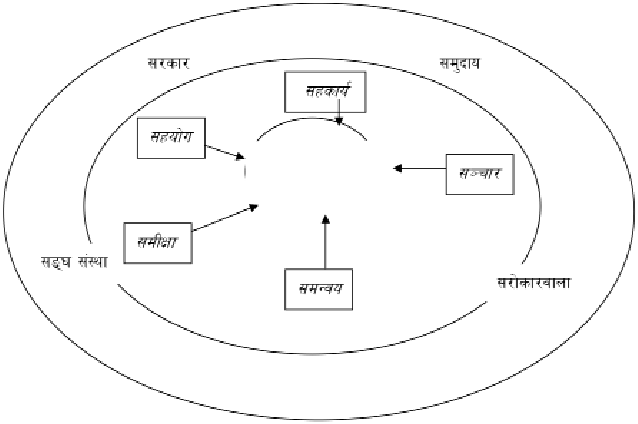

दूर तथा खुला शिक्षालाई सार्थक लक्ष्यमा पुऱ्याउन सरकार तथा समुदायलगायत सरोकारवाला सबैका साथ सहयोग अपरिहार्य हुन्छ । तीमध्ये तल डायग्राममा देखाएअनुसार **सरकार, सङ्घ संस्था, समुदाय र सरोकारवाला** तथा तिनीहरूका बिचमा **स्वामित्व, समन्वय, सहकार्य, समीक्षा र सञ्चार** (**कार्की,** २०६७) को प्रवाभकारी कार्यान्वयनबाट खुला शिक्षा दिगो रूपमा फस्टाउने यथार्थता हो ।

सार्वजनिक निजी साझेदारी अवधारणाको मर्मलाई आत्मसात् गर्ने नीति लिएमा सहकार्य समन्वय र सद्भावलाई प्रवर्धन गर्छ । सरोकार पक्षको अपनत्वको भावनालाई बढावा दिनुपर्छ । खर्च मितव्ययी गर्न विषयगत विशेषज्ञतालाई शिक्षणमा भित्र्याउन आंशिक सेवा करारमा लिने व्यवस्था गरिनुपर्दछ । खुला विद्यालय शिक्षा सञ्चालन एवम् व्यवस्थापनमा सामुदायिक अध्ययन केन्द्रलाई पनि जिम्मेवार बनाउन सकिन्छ । विद्यार्थीको जीवन पद्धतिलाई सहज र प्रतिस्पर्धी बनाउन आवश्यक ज्ञान, सिप र अभिवृत्तिको विकास र विस्तार गर्ने खालको विषय एवम् विधि हुनुपर्दछ ।

पाठ्यक्रम र सूचना तथा सञ्चार प्रविधि

पाठ्यक्रम तथा पाठ्य पुस्तकलाई यथाशक्य स्थानीयकरणका साथै समयानुकूल परिमार्जन र परिस्कृत गर्ने लचकता प्रदान गर्नाले जीवनोपयोगी शिक्षा हासिल गर्ने मौका प्राप्त हुनुका साथै कार्यक्रममा रोचकता ल्याउन पनि त्यतिकै हौसला प्रदान गर्दछ । खुला शिक्षा र नियमित औपचारिक शिक्षाका पाठ्यक्रमहरूबिच तात्त्विक फरक हुनु हुँदैन । नियमित र खुला शिक्षाबाट एक अर्कामा जान सक्ने खालका सुविधायुक्त पाठ्यक्रम लागु गरिनुपर्दछ । पाठ्य वस्तुको प्रकृति र आवश्यकताअनुसार सम्पर्क कक्षा र सञ्चार माध्यमबाट सिक्ने सिकाउने खालको सिकाइ प्रणाली चयन गरिनुपर्दछ । परम्परागत शिक्षण विधिलाई विस्थापन गर्दै सूचना तथा सञ्चार प्रविधि (ICT) अनुरूप **e-learning** लाई प्रोत्साहित गरिनुपर्दछ । इमेल, इन्टरनेट, टेलिफोन, टेलिभिजन, एफएम, मोबाइल, टेलिकनन्सिङ, भिडियो कन्फ्रेन्सिङ (**शैजविके,** २०६३) आदि सञ्चारका माध्यमको चयन विषय अध्ययन कर्ताको पहुँच र क्षमताअनुसार गरि नुपर्दछ । वर्तमान प्रतिस्पर्धी युगमा गुणस्तरीय जीवन यापन लागि विज्ञान र प्रविधिमा भएको नवीनतम ज्ञान र सिपबाट सुसज्जित हुन इच्छुक जो कोहीलाई खुला शिक्षाले समेट्न सक्नुपर्दछ । सिकाइ भाषाको माध्यम लक्षित वर्गको चेतना एवम् शिक्षाको स्तरका आधारमा स्थानीयकरण गर्दै दायरा फराकिलो गर्नुपर्दछ । विद्यालय शिक्षाका लागि देशभर विद्यालयहरू सञ्चालन गरिए जस्तै खुला शिक्षाका लागि पनि पाएक पर्ने ठाउँमा स्थायी प्रकृतिका संस्थागत संरचनाको व्यवस्थापन हुनुपर्दछ ।

प्रारम्भमा खुला शिक्षाको सम्पर्क र अध्ययनका लागि शैक्षिक संस्थाका रूपमा अनौपचारिक शिक्षा केन्द्रबाट सञ्चालित सामुदायिक अध्ययन केन्द्र, शैक्षिक जनशक्ति केन्द्रबाट सञ्चालित शैक्षिक तालिम केन्द्र क र ख तथा स्रोतकेन्द्रलाई समेत सूचना र प्रविधिलगायत शैक्षिक सामग्री एवम् दक्ष मानवीय साधन स्रोतबाट सुसज्जित गरेर प्रयोग गर्न सकिन्छ । त्यसै गरी अन्य सरकारी गैरसरकारी सङ्घ संस्थाहरूसँग उनीहरूको क्षमता र

हैसियतअनुसार समन्वय र साझेदारीमा खुला शिक्षाको विकास र विस्तार दिगो रूपमा गर्न सकिन्छ । खुला शिक्षाको आवश्यकता र औचित्य, विकास र विस्तार एवम् लोकप्रियता त्यहाँबाट उत्पादन हुने विद्यार्थीको उपलब्धि स्तरले निर्क्यौल गर्दछ ।

परीक्षा र मूल्याङ्कन

खुला शिक्षाको वैधानिकता र विश्वसनीयतालाई सुनिश्चित गर्नका लागि व्यवस्थित र मर्यादित परीक्षा प्रणालीको अहम् भूमिका हुन्छ । विद्यार्थीको उपलब्धि धरातल पत्ता लगाई उनीहरूको प्रगतिलाई निरन्तर प्रोत्साहित गर्नका लागि परीक्षा र मूल्याङ्कन केन्द्रित हुनुर्पछ । हाल शैक्षिक जनशक्ति विकास केन्द्रबाट ८५ खुला माध्यमिक विद्यालय सञ्चालनमा छन् । खुला विद्यालय स्थापना भएपश्चात् २०६५ सालदेखि एसएलसी परीक्षामा सम्मिलित भएको पाइन्छ । तल उल्लिखित तालिकाअनुसार परीक्षार्थीको सङ्ख्या प्रत्येक वर्ष बढ्दै गएको देखिएता पनि उत्तीर्ण प्रतिशत उत्साहजनक छैन । खुला विद्यालयहरूलाई साधान स्रोत सम्पन्न बनाएर नियमित अनुगमन, नियमन र पृष्ठ पोषणका लागि विशेष ध्यान दिन आवश्यक देखिन्छ ।

खुला विद्यालयको प्रारम्भदेखि एसएलसी नतिजा विवरण

एसएलसी वर्ष	परीक्षामा सम्मिलित	उत्तीर्ण सङ्ख्या	प्रतिशत
२०६५	११६३	५५९	४४.०७
२०६६	४२१४	१८८८	४४.८०
२०६७	६३७४	२७७८	४३.५८
२०६८	८९६६	२३९०	२६.६६
२०६९	५२०५	६४६	१२.४१
२०७०	५२२७	१०६१	२१.११
२०७१	७७३६	**नतिजा आउन बांकी**	

स्रोत : परीक्षा नियन्त्रण कार्यालय, सानोठिमी ।

उच्च शिक्षा आर्जनका लागि पनि खुला शिक्षा नीति सशक्त विकल्प हो । खुला शिक्षाको सुविधाबाट आफ्नो अनुकूल वा फुर्सदको समयमा अध्ययन गर्ने मौका मिल्छ । साथै परम्परागत नियमित शिक्षाभन्दा समय र सम्पत्तिको किफायत हुने यथार्थता हो । खुला शिक्षा पद्धतिबाट जो कोही पेसाकर्मीलाई नवीनतम ज्ञान र सिपबाट सुसज्जित भई पेसागत दक्षता बढाउने अवसर प्राप्त हुन्छ । यसको पुष्टि पूर्वाञ्चल विश्व विद्यालयबाट हाल सञ्चालनमा रहेको एक बर्से बीएड अध्ययन गरेर उच्च श्रेणी हासिल गर्ने राजपत्राङ्कित कर्मचारीहरूले पदोन्नति प्रतिस्पर्धामा अधिक सफलता मिलेको यथार्थता हो । अर्कोतर्फ उक्त स्नातक तह अध्ययन गर्नेमध्ये अधिकांशले प्रथम श्रेणी वा सोभन्दा माथि प्राप्ताङ्क ल्याउने गरेको तथ्याङ्कले पुष्टि गर्दछ । जसबाट खुला विश्वविद्यालय समेतको गुणस्तर र सान्दर्भिकता एवम् लोकप्रियता अझ बढेको पुष्टि हुन्छ ।

खुला विद्यालय वा महाविद्यालयको परीक्षा प्रणालीमा लचकता हुनु आवश्यक छ किनकि खुला शिक्षामा विद्यार्थीले आआफ्नो अनुकूल समयमा शिक्षा आर्जन गर्ने भएकाले उनीहरूको परीक्षा र मूल्याङ्कनको समयमा पनि लचकता अपनाउनु व्यावहारिक हुन्छ । यसका लागि विद्यार्थीको मागमा आधारित परीक्षा (on demand exam) सञ्चालन गर्न सकिन्छ । विद्यार्थीको आन्तरिक परीक्षा शिक्षकले लिने व्यवस्था हुनुपर्दछ । कम्प्युटर तथा अनलाइन (online) मा आधारित परीक्षा तथा फोनबाट प्रत्यक्षवार्ता गरी मौखिक परीक्षा लिन सकिन्छ । एसाइनमेन्ट (assignment) का आधारमा लिने परीक्षाका लागि केही अङ्क भार छुट्याउन सकिन्छ । खुला शिक्षा कार्यक्रमको अनुगमन र निरीक्षण मौजुदा शिक्षाको संरचनाका अतिरिक्त सेवाग्राही र सरोकारवालाको प्रत्यक्ष संलग्नतामा गर्ने नीति भएमा कार्यक्रम अझ सशक्त हुने छ तर गुणस्तर कायम राख्न कुनै पनि

किसिमको सम्झौता गरिनु हुन्न । अनुगमन निरीक्षणलाई आवद्ध संस्था र पदाधिकारीहरूबिच सञ्जाल खडा गरी आपसी समझदारीका आधारमा कार्यक्रम बनाई निरन्तरता दिन सके वास्तविक रूपमा फलदायी अनुगमन हुने छ ।

आर्थिक व्यवस्थापन

दूर तथा खुला सिकाइ सञ्चालनमा आर्थिक व्यवस्थापनले प्रत्यक्ष असर पार्दछ । दूर तथा खुला शिक्षा परम्परागत औपचारिक शिक्षाभन्दा सस्तो पर्ने यथार्थता हो । राज्यबाट शिक्षामा पर्याप्त लगानी गर्न नसकेको वर्तमान अवस्थामा खुला शिक्षामा पूर्ण लगानीको अपेक्षा गर्न सकिन्न । त्यस कारण आर्थिक व्यवस्थापनका लागि निम्नानुसारको नीति व्यावहारिक हुन सक्छ :

(क) आधारभूत तहको शिक्षा निःशुल्क (cost free) गर्ने ।

(ख) माध्यमिक तहको हकमा लागत साझेदारी (cost sharing) गर्ने ।

(ग) उच्च शिक्षाको हकमा आपूरण (cost recovery) को नीति अवलम्बन गर्ने ।

उल्लिखित खर्च व्यवस्थापन औपचारिक शिक्षातर्फ राज्यले लिएको नीति नै आवश्यकताअनुसार क्रमिक रूपमा लागु गर्दै जानु न्यायोचित हुन्छ किनकि अहिले खुला विद्यालयमा पढाउने पर्याप्त दक्ष शिक्षकको अभाव भएको सर्वत्र गुनासो छ । नागरिकलाई उनीहरूका योग्यता, क्षमता आवश्यकता र चाहनाअनुसारको शिक्षा आर्जन गर्ने अवसरको सुनिश्चितताका लागि शैक्षिक संस्थाहरूको विकास र विस्तार गर्नु राज्यको दायित्व हो ।

सारांश

खुला शिक्षा समावेशीकरणको ढोका हो । यसको दायरा उमेर, समय, पाठ्यक्रम तथा विषय वस्तुमा लचकता भएकाले सबैको पहुँच सहज हुन्छ । नेपाल जस्तो धार्मिक, सांस्कृतिक, सामाजिक, आर्थिक विविधता र भौगोलिक विकटता भएको देशको शिक्षामा विकास र विस्तारका लागि गुणस्तरीय खुला शिक्षाको सुनिश्चितता अपरिहार्य छ । शिक्षाको सहज पहुँचबाट अन्तर्निहित प्रतिभाको प्रस्फुटन गराउँदै एक पौरखी नागरिक बनाउन व्यवस्थित एवम् गतिशील खुला शिक्षा नीति अत्यावश्यक हुन्छ । नियमित र खुला शिक्षा एक अर्काको परिपूरक हुन् । तसर्थ खुला मानसिकताले यी दुवैलाई उत्तिकै महत्त्व दिएर सञ्चालन गर्नु भनेको मौजुदा जनशक्तिलाई नवीनतम् ज्ञान र सिपबाट सुसज्जित एवम् सशक्तीकरण गर्दै नयाँ नेपाल बनाउने कुशल कालीगढ उत्पादन गर्नु हो ।

सन्दर्भ सामग्री

शिक्षा मन्त्रालय (२०७१), शैक्षिक सूचना, काठमाडौं : शिक्षा मन्त्रालय ।

अशिके (२०६३), अनौपचारिक शिक्षा नीति, २०६३, भक्तपुर : अनौपचारिक शिक्षा केन्द्र ।

शैजविके (२०६३), खुला तथा दूर शिक्षा सिकाइ नीति, भक्तपुर : शैक्षिक जनशक्ति विकास केन्द्र ।

कार्की, बी.के.(२०६७), गोरखापत्र दैनिक (असार २६ गते), काठमाडौँ : गोरखापत्र संस्थान ।

Daniel, JS(1998) Mega- Universities and knowlegde Media: Technology, Strategies for Higher Education , Koganpage: London.

Goel, A. (2000), Distance Education in the 21 first century, Aruna Goel & S.L. Goel, New Delhi: Deep & Deep .

MOE, (2010), Nepal Education in Figures 2014 At a Glance. Kathmandu: MOE.

CBS,(2012), National Population Census 2011,Kathmandu: Author. www.benefits of distance learning.